

Mateusz LEWANDOWSKI

Zakład Karny w Płocku

Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie¹

Wydział Bezpieczeństwa Narodowego

msz.lewandowski@gmail.com

ORCID 0000-0002-5039-5528

<https://doi.org/10.34739/dsd.2019.01.13>

BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE W PROBLEMATYCE BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

ABSTRAKT: Przedmiotem niniejszego artykułu jest bezpieczeństwo energetyczne. Wnikliwe przestudiowanie literatury przedmiotu oraz analiza dokumentów normatywnych pozwoliły na sformułowanie głównego celu pracy, którym jest poznanie znaczenia bezpieczeństwa energetycznego jako komponentu bezpieczeństwa narodowego. Tak sformułowany cel stwarza konieczność rozwiązania głównego problemu badawczego niniejszego opracowania, ukazanego w formie pytania: Jakie jest znaczenie bezpieczeństwa energetycznego jako komponentu bezpieczeństwa narodowego? Osiągnięciu założonego celu pracy i rozwiązaniu postawionego problemu badawczego posłużyła analiza literatury przedmiotu oraz dokumentów normatywnych, a także potwierdzona w toku badań hipoteza, zgodnie z którą założono, iż bezpieczeństwo energetyczne jest ważnym komponentem bezpieczeństwa narodowego, a jego rola permanentnie wzrasta.

SŁOWA KLUCZOWE: bezpieczeństwo narodowe, bezpieczeństwo energetyczne, środowisko bezpieczeństwa

ENERGY SECURITY IN THE ISSUES OF NATIONAL SECURITY

ABSTRACT: The subject of this article is energy security. An in-depth study of the literature on the subject and the analysis of normative documents allowed to formulate the main objective of the work, which is to describe energy security as a component of state security. The goal formulated in such a way creates the need to solve the main research problem of this study, presented in the form of a question: What is the significance of energy security as a component of state security? Achieving the assumed goal and solving the research problem was supported by studying the subject literature and normative documents, as well as the hypothesis that energy security is an important component of state security, and its role is constantly increasing, confirmed in the course of the study.

KEYWORDS: national security, energy security, security environment

¹ War Studies Academy.

WPROWADZENIE

Dwudziesty wiek był dla świata, a zwłaszcza Europy niezwykle trudny. Kontynent europejski stanowił główną arenę dwóch wojen światowych oraz zimnej wojny. Koniec stulecia był jednak dobrym prognostykiem dla przyszłych pokoleń. Realne stało się osiągnięcie stanu trwałego pokoju, opartego na wielostronnej współpracy oraz współzależnościach gospodarczych między państwami. Zdaniem większości futurologów świat XXI wieku miał być czasem pokoju i dobrobytu. Francis Fukuyama² stwierdził, że rasa ludzka od zarania dziejów dąży do stanu idealnego, który jego zdaniem został osiągnięty wraz z upadkiem komunizmu w Europie Wschodniej i rozpadem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich. Współcześnie wizja idealnego świata bardzo często zakłócana jest jednak przez siły natury i działania człowieka. Katastrofy naturalne, kryzysy ekonomiczne, zamachy terrorystyczne oraz wiele innych problemów współczesnego świata nie dają uwierzyć nam w to, że żyjemy w świecie idealnym.

Współcześnie w środowisku bezpieczeństwa zachodzą dynamiczne zmiany, w efekcie których tradycyjne zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego – w tym jego ludności – ustępują miejsca innym zagrożeniom, aczkolwiek nie nowym. W XXI wieku wzrasta znaczenie zagrożeń niemilitarnych. Istotną składową bezpieczeństwa narodowego wydaje się obecnie bezpieczeństwo energetyczne, na które w Europie zwrócono szczególną uwagę w czasie kryzysu naftowego, który miał miejsce w 1973 r.

Koniec XX i początek XXI wieku pokazały, że surowce energetyczne coraz częściej są przedmiotem międzynarodowej rywalizacji oraz zarzewiem konfliktów i, chociaż Polska nie stoi w centrum owej rywalizacji, to jednak wzrost cen surowców energetycznych dotkliwie uderza w bezpieczeństwo każdego Polaka. Z tego względu istnieje konieczność podejmowania pracy merytorycznej nad tą tematyką, prowadzącej do podnoszenia poziomu tegoż bezpieczeństwa.

Wnikliwe przestudiowanie literatury przedmiotu oraz analiza dokumentów normatywnych pozwoliły na sformułowanie głównego celu pracy, którym jest poznanie znaczenia bezpieczeństwa energetycznego jako komponentu bezpieczeństwa narodowego. Tak sformułowany cel stwarza konieczność rozwiązania głównego problemu badawczego niniejszego opracowania, ukazanego w formie pytania: Jakie jest znaczenie bezpieczeństwa energetycznego jako komponentu bezpieczeństwa narodowego? Osiągnięciu założonego celu pracy i rozwiązaniu postawionego problemu badawczego posłużyła analiza literatury przedmiotu oraz dokumentów normatywnych, a także założenie, iż bezpieczeństwo energetyczne jest ważnym komponentem bezpieczeństwa narodowego, a jego rola permanentnie wzrasta.

POJĘCIE BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

W trakcie analizy tematu, jak również studiowania zbioru literatury przedmiotu, można dojść do wniosku, że zakres tematyczny oraz mnogość pojęć związanych z problematyką

² Francis Fukuyama – amerykański politolog, filozof polityczny, futurolog i ekonomista. Był zastępcą dyrektora Zespołu Planowania Politycznego Departamentu Stanu USA.

bezpieczeństwa wskazuje na ciągły rozwój tej problematyki. Z tego względu wskazanym jest poprzedzić zasadnicze rozważania o bezpieczeństwie wyjaśnieniem podstawowych pojęć z nim związanych.

Termin *bezpieczeństwo* pochodzi od łacińskich słów *sine cura* – bez konieczności opieki. Jest znany od XV w., początkowo „był używany w znaczeniu «beztroski», stąd też wykształciło się znaczenie «nieostrożny, lekkomyślny, niedbały» i «pewny siebie, odważny». Znaczenie przymiotnika bezpieczny stopniowo się rozszerzało do «niczym nie zagrożony, nie zagrażający», co spowodowane było ekspansją jego antonimu – niebezpieczny. W efekcie tego procesu i w opozycji do niebezpieczny przymiotnik bezpieczny zaczął być używany w znaczeniu «wolny od niebezpieczeństwa»³. W początkowej fazie istnienia termin „bezpieczeństwo” odnosił się wyłącznie do kwestii politycznych i militarnych.

Na przestrzeni wieków, a szczególnie w latach 80. ubiegłego stulecia⁴ jego zakres pojęciowy stał się jednak znacznie obszerniejszy i nieustannie się poszerza. Jest to spowodowane rozwojem cywilizacyjnym, który determinuje pojawianie się coraz to nowych, wcześniej nieznanymi wyzwań i zagrożeń oraz środków ich eliminowania. Drugim czynnikiem wpływającym na poszerzanie znaczenia terminu bezpieczeństwo jest ewolucja jego teleologii. Termin przestał odnosić się wyłącznie do woli przetrwania danego podmiotu, obecnie dotyczy również kwestii ochrony dobrobytu danego państwa i jego obywateli oraz obrony wolności i tożsamości. Kolejnym czynnikiem wpływającym na poszerzanie znaczenia tego terminu jest wzrost zależności między bezpieczeństwem narodowym i międzynarodowym⁵.

Współcześnie termin bezpieczeństwo należy do pojęć polisemantycznych. Jest definiowany i używany w różnych kontekstach. Nie odnosi się już wyłącznie do kwestii politycznych i militarnych, a uwzględnia również zależności i współzależności ekonomiczne, zagadnienia ekologiczne, demograficzne, społeczne, humanitarne oraz wiele innych⁶. Badacze problematyki bezpieczeństwa nie są zgodni co do tego, co stanowi współcześnie jego najistotniejszy wymiar – tradycyjnie kwestie polityczne i militarne, czy też gospodarcze, ekologiczne, demograficzne i dotyczące innych stosunkowo nowych problemów współczesnego świata.

Istnieje wiele definicji terminu bezpieczeństwo, a próby jego wyjaśnienia stanowią nawet przedmiot odrębnych publikacji, czego przykładem jest *Współczesne pojmowanie bezpieczeństwa* J. Stańczyka⁷. „W literaturze przedmiotu można wyróżnić ponad 600 pojęć i definicji, w zależności od różnych kryteriów (podmiotowe, przedmiotowe, procesualne, przestrzenne, czasowe, według sposobu zorganizowania) dotyczących bezpieczeństwa”⁸.

³ K. Kumaniecki, *Słownik łacińsko-polski*, Warszawa 1997, s. 451.

⁴ M. Kaczmarek, *Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej*, Warszawa 2010, s. 7.

⁵ A. Wawrzusiszyn, *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa*, Kętrzyn 2010, s. 50, http://realia.tg.com.pl/pdf/3_2010/04_03_2010.pdf (02.12.2018).

⁶ *Ibidem*.

⁷ J. Marczak, *Bezpieczeństwo narodowe – pojęcie, charakter, uwarunkowania* [w:] *Podstawy bezpieczeństwa narodowego Polski w erze globalizacji*, red. R. Jakubczak, J. Marczak, K. Gąsiorek, W. Jakubczak, Warszawa 2008, s. 7.

⁸ M. Kozub, *Strategiczne środowisko bezpieczeństwa* [w:] *Wprowadzenie do strategii bezpieczeństwa*, red. A. Brzozowski, M. Kozub, R. Niedźwiecki, Łódź 2010, s. 93.

Różnorodność definicji tego pojęcia wynika z wykorzystywania go przez dużą liczbę nauk, ich dyscyplin i subdyscyplin⁹. Według Ryszarda Zięby bezpieczeństwo oznacza „brak zagrożenia fizycznego albo ochronę przed nim, ochronę przed niebezpieczeństwami i pewność rozwoju”¹⁰. Tak więc w znaczeniu ogólnym bezpieczeństwo jest „wewnętrzną ufnością, spokojem ducha i pewnością, właściwie lub fałszywie uzasadnioną w okolicznościach rodzących podstawy do obaw. Jest też przekonaniem, lepiej lub gorzej uzasadnionym, że w obliczu różnych trudności, słabości, wyzwań i zagrożeń lub przynajmniej ich symptomów, stan rzeczy – w jakim się znajduje określony podmiot – pozwala mu czuć się bezpiecznie. Bezpiecznie, tzn. wolnym i zabezpieczonym przed potencjalnymi lub realnymi zagrożeniami, pewnym niezakłóconego bytu i rozwoju, z pomocą wszelkich dostępnych środków, a także działającym twórczo na rzecz osiągnięcia takiego stanu”¹¹.

Rysunek 2. Piramida potrzeb Masłowa

Źródło: M. Czerska, *Motywacja* [w:] *Organizacja i zarządzanie*, red. A. Czreński, M. Czerska, D. Nogalski, R. Rutka, Gdańsk 1994, s. 96.

Bezpieczeństwo jest jedną z podstawowych bardziej lub mniej świadomych potrzeb każdego podmiotu, zarówno jednostek, jak i firm, państw czy organizacji międzynarodowych. Abraham Maslow w swoim modelu hierarchii potrzeb umieścił potrzebę bezpieczeństwa na drugim miejscu po podstawowych potrzebach fizjologicznych. Zgodnie z założeniami tego modelu potrzeby bezpieczeństwa dotyczą środowiska emocjonalnego oraz psychologicznego i obejmują zapewnienie bezpieczeństwa i życia wolnego od trosk materialnych, osiągnięcie stabilności, ochronę porządku, sprawiedliwości oraz wyeliminowanie zagrożeń¹².

„Bezpieczeństwo ma charakter interdyscyplinarny i utylitarny, nie może być rozpatrywane jako wartość odrębna od innych”¹³. Samo słowo „bezpieczeństwo” jest kategorią względnie

⁹ A. Wawrzusiszyn, *op. cit.*, s. 50.

¹⁰ R. Zięba, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych* [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX w.*, red. D. B. Bobrow, E. Halizak, R. Zięba, Warszawa 1997, s. 3.

¹¹ W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 22-23.

¹² R. Zarzycka, *Teoria i piramida potrzeb ludzkich według Masłowa*, http://zarzyccy.pl/p_piramida-potrzeb-maslowa.html (11.12.2018).

¹³ W. Kitler, *op. cit.*, s. 23.

abstrakcyjną i dopiero dopełnienie przymiotnikiem, czego lub kogo dotyczy, sprawia, że staje się ono bardziej czytelne i zrozumiałe¹⁴.

Rysunek 3. Ogólna typologia pojęcia bezpieczeństwa

Źródło: R. Jakubczak, J. Marczak, K. Gąsior, W. Jakubczak, *Podstawy bezpieczeństwa narodowego Polski w erze globalizacji*, Warszawa 2008, s. 244.

Podmiotem bezpieczeństwa jest ten „ktoś”, kogo to bezpieczeństwo dotyczy. Może być to dowolna jednostka posiadająca własne interesy oraz wyrażająca ambicję ich realizacji, a więc może to być pojedyncza osoba, grupa społeczna, naród, społeczność międzynarodowa czy też cała ludzkość¹⁵. Wynika z tego, że podmiotem we wszystkich rozważaniach o bezpieczeństwie jest człowiek¹⁶. Opierając się na kryterium podmiotowym można wyróżnić bezpieczeństwo: indywidualne, grupowe, narodowe, międzynarodowe¹⁷. „Przedmiot bezpieczeństwa definiuje rodzaj bezpieczeństwa lub też, jakiego przedmiotowego wymiaru (aspektu) bezpieczeństwa ono dotyczy”¹⁸. Opierając się na tym kryterium można wyróżnić bezpieczeństwo: polityczne, militarne, ekonomiczne, społeczne, kulturowe, ideologiczne i ekologiczne. Przy czym katalog ten nie jest zamknięty. Typologia bezpieczeństwa według kryterium przedmiotowego ma charakter pomocniczy względem podziału według kryterium podmiotowego¹⁹.

Zgodnie z kryterium przestrzennym wyróżniamy bezpieczeństwo: lokalne, subregionalne, regionalne, ponadregionalne, globalne²⁰. Bezpieczeństwo składa się z dwóch zasadniczych składników: gwarancji nienaruszalnego przetrwania oraz swobody rozwoju danego podmiotu²¹. Bezpieczeństwo jest jednocześnie stanem i procesem. Mówiąc o stanie mamy na względzie jego

¹⁴ A. Chmielewski, *Bezpieczeństwo energetyczne państwa. Geopolityczne uwarunkowania*, Warszawa 2009, s. 7.

¹⁵ S. Koziej, *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Kwartalnik Biura Bezpieczeństwa Narodowego” nr 18, Warszawa 2011, s. 20.

¹⁶ W. Kitler, *op. cit.*, s. 24.

¹⁷ S. Koziej, *Bezpieczeństwo...*, *op. cit.*, s. 20.

¹⁸ A. Wawrzusiszyn, *op. cit.*, s. 53.

¹⁹ R. Zięba, *Kategoria...*, *op. cit.*, s. 6-7.

²⁰ *Ibidem*, s. 7.

²¹ A. Wawrzusiszyn, *op. cit.*, s. 54.

trwałość czasową. Według D. Frei analiza obiektywnych oraz subiektywnych aspektów zagrożenia umożliwiła określenie stanu bezpieczeństwa, który przybiera w zależności od nich następujące formy:²²

- stan bezpieczeństwa – charakteryzuje się małym zagrożeniem zewnętrznym, które jest prawidłowo postrzegane;
- stan fałszywego bezpieczeństwa – charakteryzuje się dużym zagrożeniem, które jest postrzegane jako małe;
- stan obsesji – charakteryzuje się małym zagrożeniem, które jest postrzegane jako duże;
- stan braku bezpieczeństwa – charakteryzuje się dużym zagrożeniem, które jest prawidłowo postrzegane.

Bezpieczeństwo to również proces o zmiennej dynamice i intensywności. Podlega prawom ruchu systemów społecznych. Bezpieczeństwo nie odznacza się niezmiennością w dłuższych przedziałach czasu, ale wiąże się ze zmiennością warunków otoczenia, postępowaniem cywilizacyjnym i zakresem potrzeb poszczególnych podmiotów²³.

Ze względu na obszar organizacji bezpieczeństwa dzieli się na²⁴:

- bezpieczeństwo wewnętrzne, oznaczające stabilność danego podmiotu;
- bezpieczeństwo zewnętrzne, oznaczające brak zagrożenia ze strony innych podmiotów oraz sił natury.

Po raz pierwszy terminu „bezpieczeństwo narodowe” użył amerykański politolog Walter Lippmann w latach 40. XX wieku²⁵, a w polskim prawodawstwie i publikacjach naukowych termin ten pojawił się dopiero w latach 90. XX wieku²⁶. W tradycyjnym definiowaniu bezpieczeństwa narodowego akcentowano jego związek z zagrożeniami zewnętrznymi²⁷, o czym może świadczyć chociażby definicja skonstruowana w połowie lat 60. XX w. przez M. Berkowitza i P. G. Bocka, zgodnie z którą „bezpieczeństwo narodowe może być zdefiniowane jako zdolność narodu do ochrony jego wewnętrznych wartości przed zagrożeniami zewnętrznymi”²⁸. Podobne stanowisko prezentuje państwowocentryczna definicja R. Zięby, według której „bezpieczeństwo narodowe to układ okoliczności, który sprawia, że państwo nie będzie przedmiotem żadnego ataku, a przynajmniej, że atak skierowany przeciwko niemu nie będzie miał żadnych szans powodzenia”²⁹. W tradycyjnym ujęciu bezpieczeństwo narodowe dotyczyło wyłącznie płaszczyzny militarnej, a w nauce brano pod uwagę jeszcze płaszczyznę polityczną i prawną³⁰. Jednak przez okres kilkudziesięciu lat pojęcie to – podobnie jak termin

²² *Ibidem*, s. 52.

²³ M. Kozub, *op. cit.*, s. 93.

²⁴ E. Kołodziński, *Wprowadzenie do zarządzania bezpieczeństwem*, <http://uwm.edu.pl/mkzk/download/wprowadzenie.pdf> (16.12.2018).

²⁵ M. Kozub, *op. cit.*, s. 94.

²⁶ *Ibidem*, s. 95.

²⁷ R. Zięba, *Kategoria...*, *op. cit.*, s. 8.

²⁸ *Ibidem*, s. 8.

²⁹ *Ibidem*, s. 11.

³⁰ *Ibidem*, s. 12.

„bezpieczeństwo” – ulegało stopniowej ewolucji i współcześnie dotyczy również problemów gospodarczych, ekologicznych, demograficznych, kulturowych, społecznych oraz innych. Konieczność redefinicji pojęcia poprzez jego odmilitaryzowanie zauważył Richard Ullman, który już na początku lat 80. XX w. zwrócił uwagę, że oprócz zagrożeń militarnych należy postrzegać szeroki zakres czynników niemilitarnych mogących negatywnie wpływać na poziom bezpieczeństwa obywateli³¹.

Istnieje wiele definicji bezpieczeństwa narodowego. Według W. Kitlera „bezpieczeństwo narodowe to najważniejsza wartość, potrzeba narodowa i priorytetowy cel działalności państwa, jednostek i grup społecznych, a jednocześnie proces obejmujący różnorodne środki, gwarantujące trwałą, wolną od zakłóceń byt i rozwój narodowy (państwa), w tym ochronę i obronę państwa jako instytucji politycznej oraz ochronę jednostek i całego społeczeństwa, ich dóbr i środowiska naturalnego przed zagrożeniami, które w znaczący sposób ograniczają jego funkcjonowanie lub godzą w dobra podlegające szczególnej ochronie”³². Według W. Kitlera bezpieczeństwo narodowe ma zapewniać bezpieczeństwo dwóm kluczowym podmiotom, czyli jednostce (grupie społecznej) oraz państwu (jego suwerenności, integralności oraz nienaruszalności jego granic)³³.

Rysunek 4. Dwa kluczowe podmioty bezpieczeństwa narodowego i ich wzajemnie powiązane, często współzależne wartości

Źródło: W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 28.

Bezpieczeństwo narodowe jest wartością nadrzędną wśród wszystkich celów państwa i zarazem gwarantem ich osiągnięcia. Odnosi się do celów obejmujących wartości:

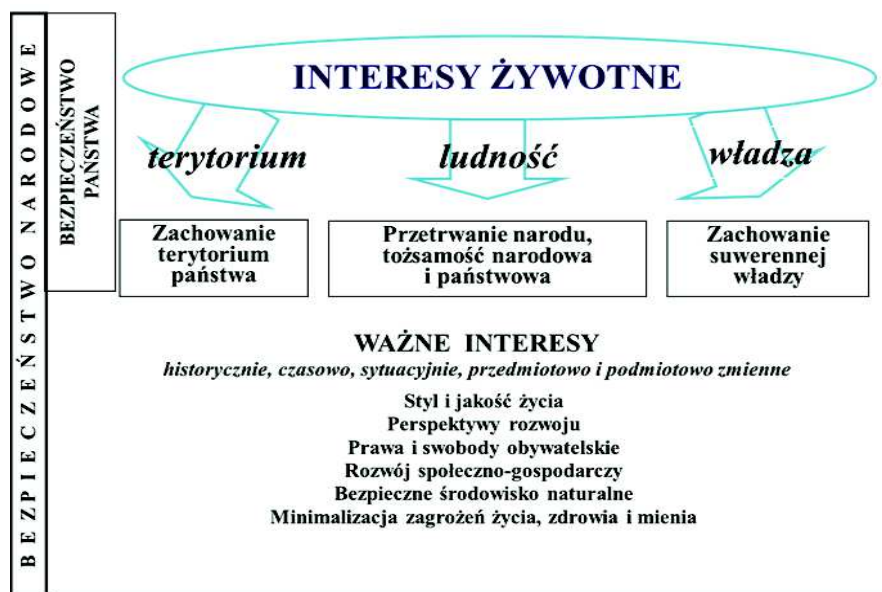
³¹ *Ibidem*, s. 14.

³² W. Kitler, *op. cit.*, s. 31.

³³ W. Kitler, *op. cit.*, s. 28.

- „życiowe – wartości mające bezpośredni wpływ na losy państwa i narodu jako całości, decydują o trwałości państwa, dobrobycie narodowym i rozwoju, jego tożsamości narodowej i poczuciu pewności (bezpieczeństwa) przetrwania;
- ważne – wartości niemające bezpośredniego wpływu na losy państwa i narodu,
- historycznie, sytuacyjnie, przedmiotowo i podmiotowo zmienne, których realizacja wpływa na bezpieczny byt narodowy i rozwój państwa;
- inne (drugorzędne) – wartości, które z punktu widzenia bytu narodowego i rozwoju państwa nie mają na nie większego wpływu”³⁴.

Według R. Zięby podstawowe wartości, które składają się na bezpieczeństwo narodowe, to: gwarancja przetrwania, integralność terytorialna, niezależność polityczna oraz jakość życia³⁵. Jeszcze inne wartości wchodzące w skład pojęcia bezpieczeństwa narodowego, będące przedmiotem ochrony, wymieniają teoretycy amerykańscy: suwerenność i niezawisłość państwa, przeżycie ludności, istniejący system społeczno-gospodarczy, ideologię, międzynarodowy prestiż państwa i narodu, interesy własnych obywateli za granicą, dobrobyt, postęp gospodarczy, standard życia, rozwój handlu. Przy czym katalog ten nie jest zamknięty³⁶.

Rysunek 5. Bezpieczeństwo narodowe a tradycyjnie pojmowane bezpieczeństwo państwa
 Źródło: W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*,
 Warszawa 2011, s. 29.

Bezpieczeństwo narodowe często błędnie utożsamiane jest z bezpieczeństwem państwa rozważanym w tradycyjnym znaczeniu, obejmującym integralność terytorialną państwa, niezależność polityczną, przetrwanie narodu, tożsamość państwową, ład wewnętrzny, porządek prawny, wysoką pozycję międzynarodową, siłę moralną i materialną. Bezpieczeństwo narodowe jest pojęciem szerszym, oprócz potrzeb państwa obejmuje również poszerzone potrzeby jednostek

³⁴ *Ibidem*.

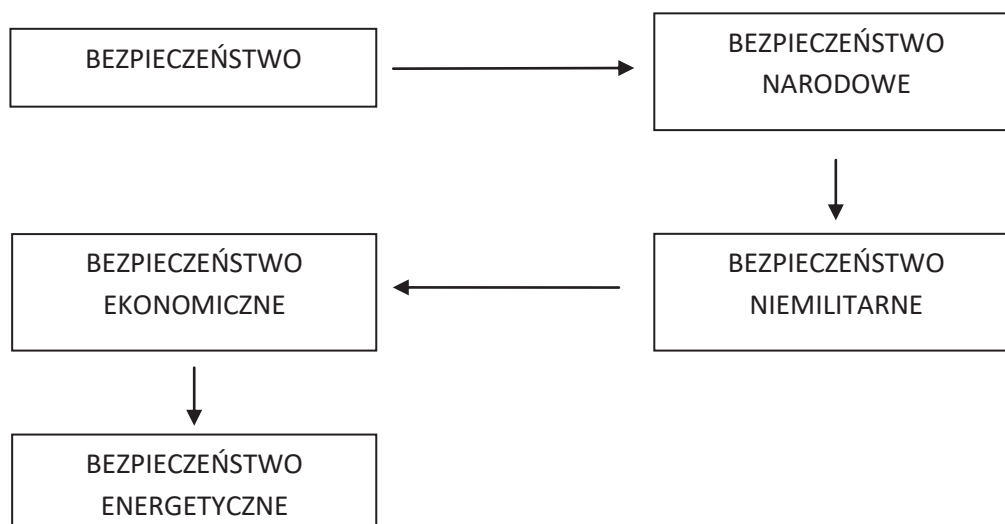
³⁵ R. Zięba, *Kategoria...*, *op. cit.*, s. 10.

³⁶ *Ibidem*, s. 9.

i grup społecznych, takie jak stworzenie warunków do godnego życia oraz zapewnienia opieki zdrowotnej, zachowanie tożsamości narodowej, przestrzeganie praw oraz wolności człowieka i obywatela, umożliwienie rozwoju, poszanowania dla kultury i zwyczajów, czyste środowisko naturalne oraz wysoka jakość życia³⁷.

BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE JAKO KOMPONENT BEZPIECZEŃSTWA NARODOWEGO

Bezpieczeństwo i bezpieczeństwo narodowe są terminami bardzo szerokimi. Pierwotnie dotyczyły wyłącznie sfery militarnej, na co autor zwrócił uwagę w poprzednim podrozdziale. Współcześnie na równi ze sferą wojskową traktowana jest sfera niemilitarna, którą wielu ekspertów zajmujących się tematyką bezpieczeństwa uważa nawet za nadrzędną. Wiąże się to ze wzrostem znaczenia zagrożeń o charakterze niemilitarnym oraz mniejszym niż przed laty zagrożeniem wybuchu wojny na masową skalę.

Rysunek 6. Pozycja bezpieczeństwa energetycznego w ogólnej typologii bezpieczeństwa
Źródło: Opracowanie własne.

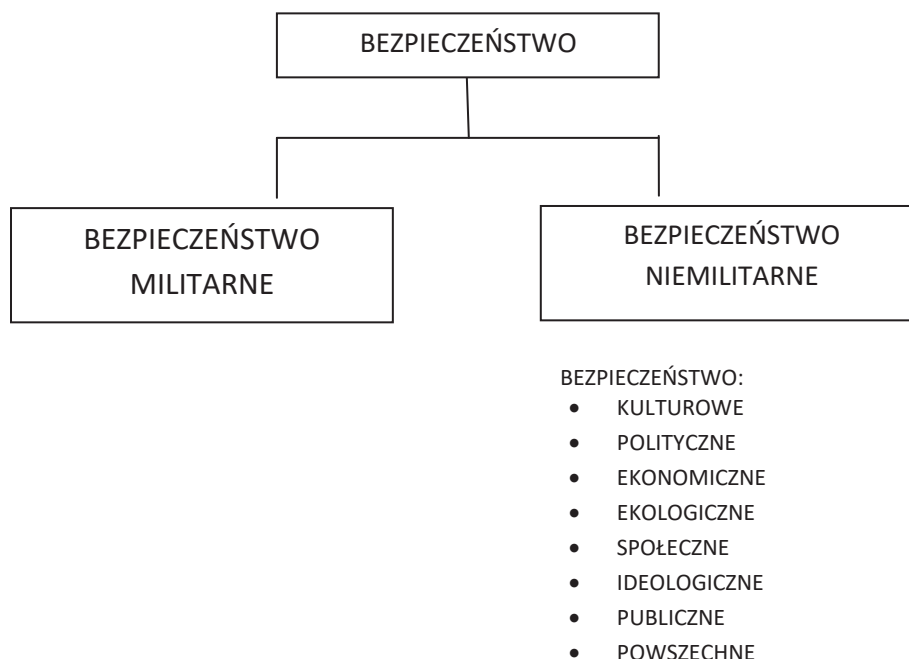
„Bezpieczeństwo niemilitarne jest radzeniem sobie z wewnętrznymi szansami, wyzwaniami, ryzykami i zagrożeniami dla ładu i porządku publicznego oraz wynikającymi z klęsk żywiołowych, a także związanymi z ochroną ludności przed skutkami działań zbrojnych”³⁸. Bezpieczeństwo niemilitarne może być również definiowane „jako szeroko pojęta ochrona, związana z bezpieczeństwem cywilnym, w tym ochroną ludności, zasobów, infrastruktury i struktur państwa przed takimi zagrożeniami jak: terroryzm, przestępczość zorganizowana, korupcja, migracje, znaczne ubożenie społeczeństwa, zamieszki, demonstracje i inne działania godzące w porządek konstytucyjny państwa, klęski naturalne, awarie techniczne itp.”³⁹.

³⁷ W. Kitler, *op. cit.*, s. 29.

³⁸ S. Koziej, *Wstęp do teorii i historii bezpieczeństwa*, Warszawa 2010, s. 3, <http://koziej.pl> (04.01.2019).

³⁹ D. Smolny, *Bezpieczeństwo niemilitarne jako perspektywa rozwoju polskiego przemysłu obronnego*, „Szybkobieżne Pojazdy Gąsienicowe”, nr 2 (30) 2012, s. 2. http://obrum.gliwice.pl/UserFiles/SPG_02_Smolny.pdf (18.01.2019).

Bezpieczeństwo ekonomiczne jest jedną z dziedzin bezpieczeństwa⁴⁰. Wchodzi w skład jego niemilitarnej części.

Rysunek 7. Podział na bezpieczeństwo militarne i niemilitarne

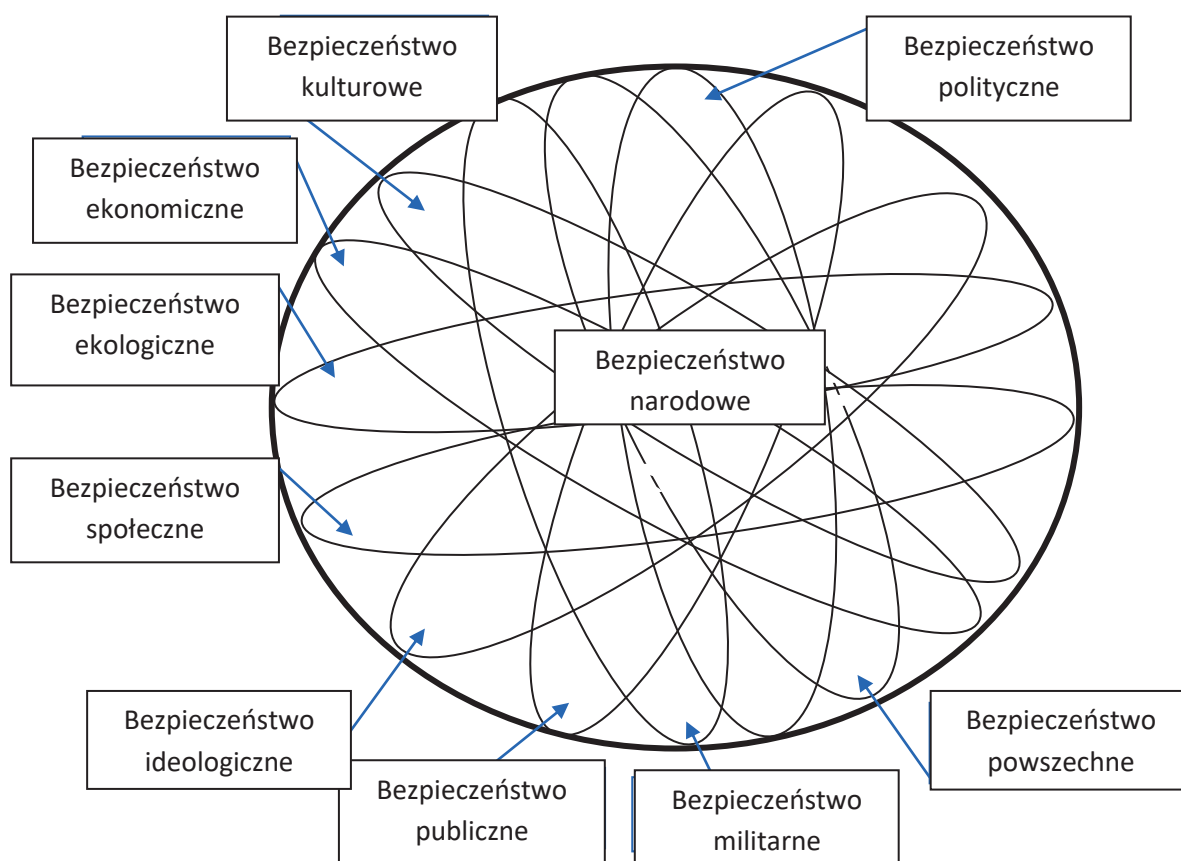
Źródło: Opracowanie własne na podstawie W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 42.

W znaczeniu tradycyjnym „bezpieczeństwo ekonomiczne kraju wyraża się w zdolności gospodarki do suwerennego przewycięzania skutków wynikających z ekspansji napięć w międzynarodowych stosunkach ekonomicznych”⁴¹. W tym podejściu relacje państwa z otoczeniem są rozpatrywane poprzez pryzmat zagrożeń potencjału gospodarczo-obronnego, a bezpieczeństwo ekonomiczne jest rozumiane jako zdolność przeciwstawiania się tym zagrożeniom.

Należy jednak zwrócić uwagę na to, że bezpieczeństwo ekonomiczne wchodzi w relacje poziome z innymi rodzajami bezpieczeństwa i tradycyjne definicje nie oddają w pełni jego charakteru.

⁴⁰ W. Kitler, *op. cit.*, s. 49.

⁴¹ R. Zieliński, *Kierowanie gospodarką socjalistyczną w świetle teorii bezpieczeństwa ekonomicznego* [w:] *Bezpieczeństwo ekonomiczne. Teoria i praktyka*, red. Z. Kołodziejak, Łódź 1986, s. 74.

Rysunek 8. Relacje poziome między różnymi rodzajami bezpieczeństwa ze względu na podmiot bezpieczeństwa, jakim jest państwo (w ujęciu przedmiotowym, z uwzględnieniem związków między nimi), a bezpieczeństwem narodowym – podejście holistyczne
 Źródło: W. Kitler, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 42.

Współcześnie częściej stosuje się szersze definicje bezpieczeństwa ekonomicznego, które nadają podstawową i względnie samodzielną rangę kwestiom dotyczącym bezpieczeństwa gospodarki i więcej uwagi poświęcają wewnętrznym czynnikom rozwoju gospodarczego⁴². Istnieje wiele różnorodnych definicji tego terminu, a literatura przedmiotu jest bardzo bogata. W oparciu o jej analizę można zdefiniować bezpieczeństwo ekonomiczne podmiotu jako „taki stan rzeczywistości, w którym możliwy jest harmonijny rozwój gospodarki oraz zapewnienie odpowiedniego poziomu życia obywateli poprzez niezakłócony dostęp do surowców, rynków zbytu, kapitału, nowoczesnych technologii czy informacji”⁴³.

W krajach należących do Unii Europejskiej *Pakt Stabilności i Wzrostu* oraz *Strategia Europa 2020* wytyczają warunki, jakie muszą być spełnione, aby można było mówić o bezpieczeństwie ekonomicznym. Warunki te są następujące:

- Dynamika wzrostu gospodarczego powinna prowadzić do obniżenia stopy bezrobocia, a przede wszystkim nie może jej podnosić;

⁴² *Ibidem*.

⁴³ T. Szubrycht, *Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa*, Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej, nr 4 (167), Gdynia 2006, s. 92.

- Deficyt budżetowy powinien osiągać nadwyżkę, a przede wszystkim nie może przekraczać 3% PNB;
- Dług publiczny nie może przekraczać 60% PNB;
- Należy utrzymywać niski poziom inflacji i stopy procentowej⁴⁴.

Istnieją również definicje bezpieczeństwa ekonomicznego łączące treści charakterystyczne dla płaszczyzny ekonomiczno-obronnej i płaszczyzny społeczno-ekonomicznej np. definicja skonstruowana przez Z. Stachowiaka, zgodnie z którą „bezpieczeństwo ekonomiczne państwa to taki stan rozwoju krajowego systemu gospodarczego, który zapewnia wysoką sprawność jego funkcjonowania – poprzez należyte wykorzystanie wewnętrznych czynników rozwoju – oraz zdolność do skutecznego przeciwstawienia się zewnętrznym naciskom, mogącym doprowadzić do zaburzeń rozwojowych”⁴⁵. Bezpieczeństwo ekonomiczne może być rozpatrywane pod względem przedmiotowym, podmiotowym i teleologicznym. W ujęciu przedmiotowym wyodrębniamy bezpieczeństwo: energetyczne, surowcowe, finansowe, technologiczne, rolne, żywnościowe, handlu. W ujęciu podmiotowym wyodrębniamy bezpieczeństwo: międzynarodowe, państwa, przedsiębiorców, obywateli. W ujęciu teleologicznym celem bezpieczeństwa ekonomicznego jest:

- niezakłócone funkcjonowanie gospodarki;
- dostęp do surowców oraz uniezależnienie od ich okresowych braków;
- równowaga z gospodarkami innych państw;
- wzrost udziału państwa w wytwarzaniu dóbr, usług oraz wiedzy technologicznej na świecie;
- stabilność rynków finansowych, stóp procentowych oraz kursów walut;
- stabilność zatrudnienia;
- gwarancja i ochrona własności prywatnej, oszczędności, dóbr materialnych, kapitału, a także umożliwienie państwu realizacji innych celów w oparciu o silną gospodarkę narodową⁴⁶.

Bezpieczeństwo energetyczne jest jedną ze składowych bezpieczeństwa ekonomicznego⁴⁷.

BEZPIECZEŃSTWO ENERGETYCZNE – POJĘCIA I DEFINICJE

Termin bezpieczeństwo energetyczne po raz pierwszy został użyty po kryzysie naftowym w 1973 roku, gdy państwa arabskie, działające w ramach Organizacji Krajów Eksporterów Ropy Naftowej, użyły embarga naftowego jako broni przeciwko Zachodowi. Przedmiot badań bezpieczeństwa energetycznego na przestrzeni lat ulegał ewolucji. W latach 70. i 80. obejmował wyłącznie ropę naftową, a obecnie pojęcie odnosi się również do innych surowców energetycznych oraz dostaw energii elektrycznej⁴⁸. Problematyka bezpieczeństwa energetycznego zaliczana jest do tzw. soft security, a więc miękkiego bezpieczeństwa⁴⁹.

⁴⁴ K. Żukrowska, *Bezpieczeństwo ekonomiczne – definicje, sfery, znaczenie i metody* [w:] J. Pawłowski, *Współczesny wymiar bezpieczeństwa. Między teorią a praktyką*, Warszawa 2011, s. 3.

⁴⁵ Z. Stachowiak, *Bezpieczeństwo ekonomiczne* [w:] *Ekonomika obrony*, red. W. Stankiewicz, Warszawa 1994, s. 189.

⁴⁶ W. Kitler, *op. cit.*, ss. 49-50.

⁴⁷ T. Szubrycht, *op. cit.*, s. 92.

⁴⁸ M. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 13.

⁴⁹ A. Cottey, *Security In the New Europe*, New York 2007, s. 35.

Konieczne wydaje się szerokie rozumienie tego pojęcia. „Wielość wymiarów i aspektów bezpieczeństwa energetycznego powoduje, że jego zachowanie urasta do rangi racji stanu państwa”⁵⁰, a jego konceptualizacja jest procesem złożonym. Wymaga ona bowiem przeanalizowania dużej grupy czynników z pogranicza geopolityki, ekonomii, geologii i ekologii wpływających na kształtowanie się stanu bezpieczeństwa lub jego brak⁵¹.

Bardzo ważną kwestią dotyczącą definiowania tego terminu są okoliczności, jak bowiem podkreśla Robert Skinner, „w definiowaniu bezpieczeństwa energetycznego kontekst jest wszystkim”⁵². Bezpieczeństwo energetyczne może być rozpatrywane w aspekcie podmiotowym oraz przedmiotowym. W pierwszym z nich odnosi się do interesów wszystkich podmiotów związanych z surowcami energetycznymi: producentów, eksporterów, importerów, konsumentów i krajów tranzytowych. Pojęcie to jest w różny sposób rozumiane i definiowane przez poszczególne grupy państw, a to, w jaki sposób jest przez nie postrzegane, wynika z ich indywidualnej sytuacji energetycznej, położenia, posiadanych zasobów naturalnych, uwarunkowań międzynarodowych i sytuacji geopolitycznej. Dla krajów eksportujących bezpieczeństwo energetyczne oznacza przede wszystkim gwarancję popytu i dochodów oparte na wiarygodnych rynkach zbytu, natomiast dla państw importujących celem jest stabilność dostaw po akceptowalnej cenie i zdywersyfikowana ich struktura. Jeszcze inaczej bezpieczeństwo energetyczne jest postrzegane przez państwa tranzytowe. Z ich punktu widzenia dotyczy ono w głównej mierze utrzymania środków transportu oraz czerpania zysków z opłat tranzytowych⁵³. Pojęcie bezpieczeństwa energetycznego można rozpatrywać również w aspekcie przedmiotowym, wówczas ma charakter wieloaspektowy, tj. strategiczno-geopolityczny, ekonomiczny, ekologiczny i infrastrukturalny.

W podejściu strategiczno-geopolitycznym „bezpieczeństwo energetyczne jest składnikiem bezpieczeństwa narodowego. Stanowi dobro publiczne, niewłaściwie regulowane przez rynek, który zapewnia jego niższy poziom od optymalnego z punktu widzenia społeczeństwa”⁵⁴. Jego najważniejszym elementem składowym jest bezpieczeństwo dostaw, które odnosi się zarówno do energii, konkretnych surowców energetycznych, jak i źródeł zaopatrzenia⁵⁵. Aspekt ten odnosi się do skutków zależności od importu surowców i wykorzystania eksportu surowców jako narzędzia prowadzonej polityki.

⁵⁰ A. Gradziuk, W. Lach, E. Posel-Częśniak, K. Sochacka, *Co to jest bezpieczeństwo energetyczne państwa?* [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, S. Dębski, B. Górka-Winter, Warszawa 2003, s. 71-81.

⁵¹ K. M. Pronińska, *Bezpieczeństwo energetyczne w stosunkach UE-Rosja. Geopolityka i ekonomia surowców energetycznych*, Warszawa 2012, s. 47.

⁵² R. Skinner, *Energy Security and Producer-Consumer Dialogue: Avoiding a Mentality*, Background Paper for Government of Canada Energy Symposium, 28.10.2005, s. 6, <http://oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/02/Presentation31-Energy-Security-and-Producer-ConsumerDialogueAvoidingaMaginotMentality-RSkinner-2005.pdf> (16.02.2019).

⁵³ T. Młynarski, *Bezpieczeństwo energetyczne w pierwszej dekadzie XXI wieku. Mozaika interesów i geostrategii*, Kraków 2011, ss. 32-33.

⁵⁴ M. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 13.

⁵⁵ K. M. Pronińska, *op. cit.*, s. 43.

W wymiarze ekonomicznym bezpieczeństwo energetyczne z pozycji konsumenta oznacza możliwość nabycia potrzebnej ilości energii za przystępną cenę, z pozycji producenta zaś perspektywę zbytu surowców po cenie korzystnej. Ewentualne zagrożenia są związane z brakiem paliw i zakłóceniem dostaw, a rynek jest traktowany jako główny regulator tych kwestii⁵⁶.

W aspekcie ekologicznym organy odpowiedzialne za decyzje polityczne są zobowiązane nie tylko zapewnić wystarczającą ilość surowców energetycznych, lecz także są odpowiedzialne za skutki środowiskowe przyjęcia konkretnego modelu mieszanki surowców energetycznych.

Aspekt infrastrukturalny dotyczy zapewnienia odpowiedniego poziomu infrastruktury energetycznej oraz jej fizycznej ochrony⁵⁷.

Bezpieczeństwo energetyczne ma charakter wewnętrzny (równowaga popytu i podaży) oraz zewnętrzny (zapewnienie równowagi pomiędzy produkcją krajową a konsumpcją)⁵⁸. Jednak „w dzisiejszych warunkach, przy wyczerpywaniu się znanych konwencjonalnych zasobów tych surowców na świecie, trudno wyznaczyć ostre granice między wewnętrznym i zewnętrznym bezpieczeństwem energetycznym”⁵⁹.

Bezpieczeństwo energetyczne może być rozpatrywane ze względu na perspektywę czasu. W krótkim okresie oznacza zdolność systemu energetycznego do elastycznego reagowania na nagłe zmiany podaży i popytu. W perspektywie długoterminowej odnosi się do realizacji inwestycji w zakresie zaopatrzenia w energię zgodnie z potrzebami rozwoju gospodarczego państwa⁶⁰. Według Międzynarodowej Agencji Energii podstawowe czynniki długoterminowego bezpieczeństwa energetycznego to dywersyfikacja, efektywność energetyczna, mechanizmy kolektywnego działania państw, ciągłe badanie i wdrażanie nowoczesnych technologii, zapewnienie wolnego handlu oraz bezpiecznego środowiska inwestycyjnego oraz współpraca między wszystkimi uczestnikami rynku energetycznego⁶¹.

W Polsce problematyka bezpieczeństwa energetycznego zawarta jest w kilku zasadniczych dokumentach:

- Ustawa z 10 kwietnia 1997 r. – *Prawo energetyczne*;
- *Polityka energetyczna Polski do roku 2025* z 4 stycznia 2005 r.;
- *Polityka energetyczna Polski do 2030 roku* z 10 listopada 2009 r.;
- *Doktryna zarządzania bezpieczeństwem energetycznym* z maja 2004 r.;
- *Strategia Bezpieczeństwo energetyczne i środowisko. Perspektywa 2020 r.* z 4 lipca 2012 r.

Zgodnie z ustawą z 1997 r. „bezpieczeństwo energetyczne jest to stan gospodarki umożliwiający pokrycie bieżącego i perspektywicznego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię, w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy zachowaniu wymagań ochrony

⁵⁶ M. Kaczmarek, *op. cit.*, s. 13.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 16.

⁵⁸ T. Młynarski, *op. cit.*, s. 29.

⁵⁹ A. Chmielewski, *op. cit.*, s. 10.

⁶⁰ T. Młynarski, *op. cit.*, s. 33.

⁶¹ K. M. Pronińska, *op. cit.*, s. 40.

środowiska”⁶². Według *Polityki energetycznej Polski do 2025 roku* bezpieczeństwo energetyczne to „stan gospodarki umożliwiający pokrycie bieżącego i perspektywnego zapotrzebowania odbiorców na paliwa i energię, w sposób technicznie i ekonomicznie uzasadniony, przy minimalizacji negatywnego oddziaływania sektora energii na środowisko i warunki życia społeczeństwa”⁶³. W dokumencie pt. *Doktryna zarządzania bezpieczeństwem energetycznym* sformułowano definicję w następujący sposób: „bezpieczeństwo energetyczne to zdolność do zaspokojenia w warunkach rynkowych popytu na energię pod względem ilościowym i jakościowym, po cenie wynikającej z równowagi popytu i podaży, przy zachowaniu warunków ochrony środowiska”⁶⁴. Trzy elementy stanowią integralną całość tych ujęć definicyjnych – wymiar ekologiczny, ekonomiczny oraz geopolityczny, co czyni je kompatybilnymi z rozumieniem bezpieczeństwa energetycznego w Unii Europejskiej⁶⁵.

PODSUMOWANIE

Wywodzący się z łaciny termin „bezpieczeństwo” powstał wiele lat temu. Chociaż dokładna data jego sformułowania nie jest znana, to liczne przykłady z literatury świadczą, że był wykorzystywany już w publikacjach sprzed siedmiu wieków. Przez okres kilkuset lat ulegał przeobrażeniom, które spowodowały, iż współcześnie jest odmiennie definiowany niż w początkowym stadium swojego istnienia. Nie dotyczy bowiem – tak jak przed wiekami – wyłącznie kwestii politycznych i militarnych. Zrobił niebywałą „karierę” i współcześnie jest stosowany we wszystkich sferach funkcjonowania jednostki, grupy społecznej czy też państwa. Przez tak długi okres czasu wielu wybitnych teoretyków zajmujących się tematyką bezpieczeństwa podejmowało próby zdefiniowania tego terminu, co zaowocowało powstaniem wielu różnorodnych definicji. Dotychczas jednak nie stworzono jednej oficjalnej definicji i raczej nigdy to nie nastąpi, ze względu na subiektywizm postrzegania bezpieczeństwa. Współcześnie istniejące definicje znacząco się między sobą różnią. Niektórzy teoretycy w swoich pracach nad jak najlepszym zdefiniowaniem tego terminu skupiają się na uchwyceniu jego ogólnego sensu, natomiast inni konstruują bardziej rozbudowane definicje, uwzględniające aspekty szczegółowe. Wielu ekspertów podchodzi do definiowania tego terminu w sposób tradycyjny, inni zaś uwzględniają sferę pozamilitarną. Niezmiennie pozostaje to, że bezpieczeństwo jest traktowane jako podstawowa potrzeba każdego podmiotu.

Typologia bezpieczeństwa jest rozbudowana. Możemy wyróżnić kryterium: przestrzenne, podmiotowe, przedmiotowe, składnikowe, znaczenia, obszaru organizacji.

Termin „bezpieczeństwo narodowe” nie ma tak bogatej historii jak termin „bezpieczeństwo”. Powstał stosunkowo niedawno, dopiero w latach 40. XX w., a w polskich aktach prawnych i publikacjach naukowych pojawił się trochę ponad 20 lat temu. Tradycyjnie termin ten był

⁶² Ustawa z 10 kwietnia 1997 r. – *Prawo energetyczne*, art. 3, p. 16.

⁶³ *Polityka energetyczna Polski do 2025 r.*, dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 4 stycznia 2005 r., s. 5.

⁶⁴ *Doktryna zarządzania bezpieczeństwem energetycznym*, Ministerstwo Gospodarki i Pracy, Warszawa, maj 2004, s. 5.

⁶⁵ P. Mickiewicz, P. Sokołowska, *Bezpieczeństwo energetyczne Europy Środkowej*, Toruń 2010, s. 20.

powiązany wyłącznie z zagrożeniami zewnętrznymi o charakterze militarnym. Jednak podobnie na przestrzeni lat uległ odmilitaryzowaniu i współcześnie dotyczy również innych sfer ludzkiej działalności. Termin „bezpieczeństwo narodowe” nie jest tożsamy z bezpieczeństwem państwa rozumianego w sposób tradycyjny. Bezpieczeństwo narodowe jest pojęciem znacznie szerszym. Jednym z wielu jego elementów wyróżnionych ze względu na kryterium przedmiotowe jest bezpieczeństwo ekonomiczne, wchodzące w skład jego pozamilitarnej części.

Bezpieczeństwo energetyczne natomiast jest jednym z wielu elementów bezpieczeństwa ekonomicznego. Istnieje wiele różnorodnych definicji tego pojęcia, jednak stworzenie jednej, ogólnie obowiązującej jest niemożliwe ze względu na jego wielokontekstowość. Jest ono niezwykle złożone, łączy w sobie wymiary wewnętrzny i zewnętrzny. Może być rozpatrywane w różnej perspektywie czasu oraz szerokości geograficznej. Ważny jest także aspekt przedmiotowy i podmiotowy tego pojęcia. Ponadto sposób definiowania bezpieczeństwa energetycznego oraz jego znaczenie eskaluje na przestrzeni lat. Pierwsze definicje odnosiły się wyłącznie do zapewnienia regularnych dostaw ropy naftowej, a współcześnie odnosi się również do innych surowców energetycznych. Charakterystyczne dla definiowania bezpieczeństwa energetycznego w europejskim kręgu kulturowym jest uwzględnianie trzech wymiarów: ekologicznego, ekonomicznego i geopolitycznego. Owa złożoność oraz wielokontekstowość definicyjna bezpieczeństwa energetycznego może świadczyć o tym, iż współcześnie stanowi ono istotną składową bezpieczeństwa narodowego. Także rosnące zainteresowanie problematyką bezpieczeństwa energetycznego przez naukowców bezsprzecznie dowodzi o dużym znaczeniu bezpieczeństwa energetycznego jako komponentu bezpieczeństwa narodowego. Ponadto jego znaczenie prawdopodobnie będzie sukcesywnie wzrastać wraz z wyczerpywaniem się nieodnawialnych zasobów energetycznych globu.

BIBLIOGRAFIA

MONOGRAFIE I OPRACOWANIA

- Chmielewski Adam, *Bezpieczeństwo energetyczne państwa. Geopolityczne uwarunkowania*, Wydawnictwo M.M., Warszawa 2009.
- Cottey Andrew, *Security in the New Europe*, Palgrave Macmillan, New York 2007.
- Kaczmarek Marcin, *Bezpieczeństwo energetyczne Unii Europejskiej*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2010.
- Kitler Waldemar, *Bezpieczeństwo narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Akademia Obrony Narodowej, Warszawa 2011.
- Kumaniecki Kazimierz, *Słownik łacińsko-polski*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997.
- Młynarski Tomasz, *Bezpieczeństwo energetyczne w pierwszej dekadzie XXI wieku. Mozaika interesów i geostrategii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2011.
- Pronińska Kamila, *Bezpieczeństwo energetyczne w stosunkach UE-Rosja. Geopolityka i ekonomia surowców energetycznych*, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2012.

ARTYKULY

- Koziej Stanisław, *Bezpieczeństwo: istota, podstawowe kategorie i historyczna ewolucja*, „Kwartalnik Biura Bezpieczeństwa Narodowego” 2011, nr 2 (18), s. 19-39.
- Smolny Dąbrówka, *Bezpieczeństwo niemilitarne jako perspektywa rozwoju polskiego przemysłu obronnego*, „Szybkobieżne Pojazdy Gąsienicowe” 2012, nr 2 (30), s. 15-21.
- Szubrycht Tomasz, *Współczesne aspekty bezpieczeństwa państwa*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2006, nr 4 (167), s. 87-98.

ROZDZIAŁY

- Gradziuk Artur, Lach Wiesława, Posel-Częśnik Edyta, Sochacka Katarzyna, *Co to jest bezpieczeństwo energetyczne państwa?* [w:] *Kryteria bezpieczeństwa międzynarodowego państwa*, red. Dębski Sławomir, Górka-Winter Beata, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, 2003, s. 71-80.
- Kozub Marian, *Strategiczne środowisko bezpieczeństwa* [w:] *Wprowadzenie do strategii bezpieczeństwa*, red. Brzozowski Adam, Kozub Marian, Niedźwiecki Ryszard, Społeczna Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Zarządzania, 2010, s. 91-160.
- Marczak Józef, *Bezpieczeństwo narodowe – pojęcie, charakter, uwarunkowania* [w:] *Podstawy bezpieczeństwa narodowego Polski w erze globalizacji*, red. Gąsiorek Krzysztof, Jakubczak Ryszard, Marczak Józef, Akademia Obrony Narodowej, 2008, s. 7-50.
- Riedel Rafał, *Bezpieczeństwo energetyczne we współczesnej securitologii* [w:] *Bezpieczeństwo energetyczne Europy Środkowej*, red. Mickiewicz Piotr, Sokołowska Patrycja, Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010, s. 13-31.
- Stachowiak Zenon, *Bezpieczeństwo ekonomiczne* [w:] *Ekonomika obrony*, red. Stankiewicz Wacław, Akademia Obrony Narodowej, 1994, s.189.
- Zieliński Ryszard, *Kierowanie gospodarką socjalistyczną w świetle teorii bezpieczeństwa ekonomicznego* [w:] *Bezpieczeństwo ekonomiczne. Teoria i praktyka*, red. Kołodziejak Zygmunt, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1986, s. 74.
- Zięba Ryszard, *Kategoria bezpieczeństwa w nauce o stosunkach międzynarodowych* [w:] *Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe u schyłku XX w.*, red. Bobrow Davis, Haliżak Edward, Zięba Ryszard, Wydawnictwo Naukowe Scholar, 1997, s. 3-25.
- Żukrowska Katarzyna, *Bezpieczeństwo ekonomiczne – definicje, sfery, znaczenie i metody gwarantowania* [w:] *Współczesny wymiar bezpieczeństwa. Między teorią a praktyką*, red. Pawłowski Jacek, Wydawnictwo OWMH, 2011, s. 86-105.

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

- Kołodziński Edward, *Wprowadzenie do zarządzania bezpieczeństwem*, <http://uwm.edu.pl/mkzk/download/wprowadzenie.pdf>
- Koziej Stanisław, *Wstęp do teorii i historii bezpieczeństwa* – <http://koziej.pl>
- Skinner Robert, *Energy Security and Producer-Consumer Dialogue: Avoiding a Mentality* – <http://oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2011/02/Presentation31-Energy-Security-and-Producer-ConsumerDialogueAvoidingaMaginotMentality-RSkinner-2005.pdf>.

- Wawrzusiszyn Andrzej, *Teoretyczne aspekty bezpieczeństwa* – <file:///C:/Users/user/Downloads/Wawrzusiszyn%20-%20Teoretyczne%20aspekty%20bezpiecze%C5%84stwa.pdf>
- Zarzycka Renata, *Teoria i piramida potrzeb ludzkich według Masłowa* – http://zarzyccy.pl/p_piramida-potrzeb-maslowa.html.

AKTY NORMATYWNE

- Ustawa z 10 kwietnia 1997 r. – Prawo energetyczne. 1997.
- Doktryna zarządzania bezpieczeństwem energetycznym. Warszawa: Ministerstwo Gospodarki i Pracy. 2004.
- Polityka energetyczna Polski do 2025 r. 2005.